

FILON Z ALEKSANDRII

FLAKKUS
Pierwszy pogrom Żydów w Aleksandrii

Wprowadzenie, przekład, komentarz
Ewa Osek

Wydawnictwo WAM
Kraków 2012

WPROWADZENIE

I. ALEKSANDRIA FILONA

I.1. Kariera i koligacje Filona

Filozof neopitagorejski Filon (ok. 15 przed Chr. – ok. 54 po Chr.), wybitny przedstawiciel żydowskiej inteligencji w Aleksandrii, otrzymał pełne wykształcenie hellenistyczne: podstawowe, sportowe w gimnazjum, średnie w zakresie retoryki i nauk wyzwolonych oraz wyższe filozoficzne¹. Mówił, pisał i myślał po grecku, a jego świętą księgą, podobnie jak wielu innych aleksandryjskich Żydów nieznających języka hebrajskiego, była Septuaginta². Mimo hellenizacji pozostał pobożnym Żydem, żyjącym według ojczyństwych zwyczajów i pielgrzymującym do Świątyni Jerozolimskiej³. W dwóch traktatach historycznych, *Flakkusie* i *Poselstwie do Gajusza*, relacjonuje dramatyczne wydarzenia z lat 38-40 po Chr., w których uczestniczył osobiście.

Jedną z dwóch pewnych dat z jego życia pochodzi z opowiadania o wielkim pogromie w Aleksandrii, którego Aleksandryjczycy dokonali na Żydach w sierpniu 38 r. po Chr. Pismo to nosi tytuł *Flakkus* i stanowi unikalny dokument z tego względu, że autor znał najważniejszych uczestników wy-

¹ Informacje te odtwarza się na podstawie wielu miejsc we własnych pismach Filona (m.in. PHILO, *Leg.* 182), względnie świadectw starożytnych (m.in. EUSEBIUS, HE II 4, 2-3: „Naonczas słynął daleko i szeroko Filon, mąż bardzo wielkiej powagi nie tylko wśród naszych, ale także wśród tych, którzy wyszli z obcej nawet szkoły filozoficznej. Pochodził wprawdzie ze starej rodziny żydowskiej, ale nie ustępował żadnemu dostojnikowi aleksandryjskiemu. Wiadomo wszystkim, do jakiego stopnia oddawał się niezmordowanej pracy nad bożą i ojczystą nauką, a już mówić nie potrzeba, jakiego wykształcenia nabył w filozofii i naukach wyzwolonych; toć podobno przewyższał wszystkich współczesnych głęboką znajomością filozofii platońskiej i pitagorejskiej”, tłum. A. Lisiecki). Zob. m.in. TCHERIKOVER 1957, 75-76; BORGES 1997, 17; McLOED 2000, 128.

² Żydzi aleksandryjscy obchodzili co rok święto powstania przekładu Pentateuchu w wersji Septuaginty, por. PHILO, *Mos.* II 41.

³ PHILO, *Prov.*, fr. II 64; BORGES 1997, 18-19.

darzeń: rzymskiego namiestnika Egiptu Flakkusa, cesarza Gajusza Kaligulę, żydowskiego króla Agrypę I, gimnazjarchów Izydora i Lampona oraz, naturalnie, trzech poszkodowanych Żydów z geruzji: Ewodosa, Tryfona i Androna. Jest mało prawdopodobne, żeby on sam, jako obywatel Aleksandrii i osoba o ponadprzeciętnej pozycji społecznej, padł ofiarą opisanych tu prześladowań: grabieży, eksmisji, tortur i upokorzeń⁴. Można natomiast być pewnym, że brał udział w negocjacjach z namiestnikiem i Aleksandryjczykami, o których wspomina, oraz w spotkaniu z Flakkusem w sprawie dekretu dla cesarza⁵.

Drugi epizod z życia Filona jest znany dzięki *Poselstwu do Gajusza*⁶. W środku zimy 38/39 r. lub 39/40 r. po Chr.⁷ Żydzi aleksandryjscy wysłali pięcioosobowe poselstwo do Rzymu, chcąc się poskarżyć cesarzowi na prześladowania ze strony Aleksandryjczyków w 38 r. po Chr. Filon, człowiek już starszy, doskonale wykształcony i obyty w wielkim świecie, został mianowany szefem poselstwa⁸. W skład delegacji wchodził jeden z jego dwóch braci, który później trafił do rzymskiego więzienia⁹. Zadanie poselstwa polegało na wręczeniu cesarzowi pisma ze skargami i żądaniem Żydów aleksandryjskich. Stanowiło streszczenie dłuższej petycji, przesłanej uprzednio za pośrednictwem króla Agrypy. Skargi dotyczyły cierpień doznanych w czasie

⁴ PHILO, *Flacc.* 78-80.

⁵ PHILO, *Flacc.* 76; 97-100.

⁶ PHILO, *Leg.*, podstawowe edycje: SMALLWOOD 1961; PELLETIER 1972. Zachowana u Flawiusza Józefa parafraza *Poselstwa do Gajusza* (AJ XVIII 257-312) nie zgadza się w kilku punktach z opowiadaniem Filona, np. Filon mówi o pięcioosobowej delegacji (*Leg.* 370), zaś Józef o trzyosobowej (AJ XVIII 257); według Filona rzecznikiem Greków był Izidor (*Leg.* 355), zaś według Józefa (AJ XVIII 257-259) – Apion. Obaj pisarze podają też różną kolejność wydarzeń: według Filona audyencja miała miejsce po ogłoszeniu cesarskiej decyzji o erygowaniu kołosa w Świątyni Jerozolimskiej (*Leg.* 349-367), natomiast według Józefa – przed nią (AJ XVIII 261).

⁷ Por. PHILO, *Leg.* 190. Filon pisze w tym miejscu, że poselstwo żydowskie płynęło do Rzymu w środku zimy, nie podaje jednak, którego roku. W grę mogą wchodzić obydwie daty. Za 38/39 r. po Chr. opowiada się GAMBETTI 2009, 213, za 39/40 r. po Chr. – SMALLWOOD 1961, 48 i PELLETIER 1972, 29-30. Zastanawia, że zimą zarówno 38/39 r., jak i 39/40 r. po Chr. Kaligula był nieobecny w Rzymie ze względu na kampanię w Galii i Germanii trwającą od września 39 r. po Chr. do maja 40 r. po Chr. Po co więc posłowie wyruszali w podróż o tak niedogodnej porze roku, skoro wiedzieli, że nie zastaną władcy w stolicy?

⁸ PHILO, *Leg.* 1; 182; 370.

⁹ FLAVIUS JOSEPHUS, AJ XIX 276: „[Klaudiusz] wypuścił także na wolność alabarchę Aleksandra Lizymacha, swojego dawnego przyjaciela, który był zarządcą u jego matki, Antonii, a którego kazał uwięzić rozgniewany nań Gajusz” (tłum. J. Radożycki). Mowa o jednym z dwóch braci Filona: 1. Aleksanderze Alabarsze lub 2. Aleksandrze Lizymachu, któremu Filon zadeedykował swój utwór *Alexander* (= *Anim.*), tekst zachowany tylko w języku ormiańskim.

pogromu w 38 r. po Chr., natomiast żądania – uzyskania praw politycznych (δικαία, πολιτεία), równych prawom Aleksandryjczyków¹⁰.

Tymczasem kontrposelstwo aleksandryjskie z Apionem na czele, w skład którego wchodził Izydor i Lampon, może także Chajremon¹¹, opłacało wpływowego dworzanina Helikona z Aleksandrii, by ten sęczył w uszy władcy „egipską truciznę”. Helikon chętnie spełniał te prośby, ponieważ sam nienawidził Żydów „od pieluszek” i w obecności cesarza wygłaszał antyżydowskie tyrady¹². Ta indoktrynacja wkrótce zaowocowała w taki sposób, że Kaligula znienawidził całą żydowską nację. Poselstwo Filona przez długi czas było nieświadome aż tak wrogiego nastawienia cesarza, ponieważ ten zachowywał pozory życzliwości¹³. Na przykład, wyjeżdżając z ogrodów Agrypiny 1 czerwca 40 r. po Chr., kurtuazyjnie pozdrowił posłów prawą ręką i wysłał im wiadomość, że audyencja odbędzie się wkrótce¹⁴. Uprzejmość Gajusza nie zwiodła jednak Filona, który jako człowiek obyty z protokołem dyplomatycznym zaczął się zastanawiać, dlaczego cesarz spośród wielu poselstw czekających na swoją kolej wyróżnił właśnie ich. Jego złe przeczucia niebawem się sprawdziły. Posłowie żydowscy, spodziewając się wezwania w każdej chwili, ale wciąż niedopuszczani przed cesarski majestat, musieli jeździć za Gajuszem aż do Kampanii. W trakcie tej podróży, pod koniec czerwca, zaskoczyły ich szokujące wieści o projekcie wzniesienia kolosalnego posągu Gajusza-Zeusa w adytonie Świątyni Jerozolimskiej. W obliczu profanacji Świątyni misja Filona straciła jakikolwiek sens¹⁵.

Fragment *Poselstwa do Gajusza* (349-367), być może wyrwany z kontekstu, opisuje audyencję, która wreszcie się odbyła po pochodzie triumfalnym 31 sierpnia 40 r. po Chr.¹⁶. Kaligula wezwał Żydów do ogrodów lamijskich

¹⁰ PHILO, *Leg.* 178-179; 180; 193-194; 349.

¹¹ FLAVIUS JOSEPHUS, AJ XVIII 257-259 (Apion u Kaliguli); PHILO, *Leg.* 355 (Izydor u Kaliguli); *Ep. Claudii* 17 (Chajremon u Klaudiusza).

¹² PHILO, *Leg.* 166-177; 205-206.

¹³ PHILO, *Leg.* 114-118; 178-180; 183.

¹⁴ PHILO, *Leg.* 181. Data 1 czerwca 40 r. po Chr. jest możliwa do ustalenia dzięki dokumentacji prowadzonej przez Fratres Arvales, na podstawie której wiadomo, że 29 maja 40 r. po Chr. Gajusz z towarzyszącymi osobami był obecny na ofierze składanej przez kapłanów bogini Dia. Zob. *Acta Arvalia*, wyd. HENZEN 1874 (1983), LI 10: IIII K(alendas) Iunias M. Funius Camillus (?) pro magistro conlegi fratrum Arvalium nomine ad deam Diam vaccam immolavit. *Adfuerunt imp(erator) C. Caesar Aug(ustus) Germanicus [et alii]*. Zob. SMALLWOOD 1967, 3, 15-17; PELLETIER 1972, 30.

¹⁵ PHILO, *Leg.* 182-194.

¹⁶ Podaje się tę datę na tej podstawie, że posłowie żydowscy na audyencji u Kaliguli wspominają o triumfie nad Germanami, który odbył się 31 sierpnia 40 r. po Chr., w urodziny cesarza, zob. PELLETIER 1972, 30.

na Eskwilinie, gdzie właśnie spędzał trzy czy cztery dni i przeprowadzał inspekcję pałaców. Filon nazywa te ogrody sceną teatralną, na której przyszło Żydom odegrać rolę tragiczną. Gdy tylko ukazał się cesarz, żydowscy posłowie zgodnie z obowiązującym ceremoniałem dworskim wykonali głęboki pokłon do samej ziemi i pozdrowili władcę oficjalnym tytułem Augusta Imperatora, na co Kaligula odpowiedział z nadzwyczajną atencją. Bezpośrednio potem przystąpił do ataku. Szyderczym tonem zapytał, czy to oni właśnie są owymi ludźmi „nienawidzącymi boga”, którzy nie chcą, tak jak inne narody pod słońcem, uznać jego, cesarza, za bóstwo. Następnie wznosił ręce ku niebu i wykrzyczał formułę przekleństwa. Obecni przy tym posłowie aleksandryjscy z radości zaczęli klaskać w ręce, tańczyć i obsypywać go imionami wszystkich bogów. Ich rzecznik, Izydor z Aleksandrii, oskarżył wszystkich Żydów o bezbożność i wrogość względem cesarza, ponieważ, jak utrzymywał, nigdy nie składali ofiar za jego ocalenie. Żydzi ustami Filona odparli ten zarzut, wyjaśniając, że trzykrotnie palili ofiary całopalne w intencji władcy: z okazji jego wstąpienia na tron, wyzdrowienia i niedawnego triumfu nad Germanami. Kaligula odpowiedział, że jest to słaby argument, ponieważ złożyli ofiarę nie jemu, lecz innemu bogu.

Po tych słowach wszedł do jakiegoś pałacu i chodząc po komnatach, wydawał dyspozycje dotyczące wystroju wnętrz. Posłowie podążali za nim, usiłując coś powiedzieć, jednak cesarz, ku uciesze delegacji greckiej, nie zwracał na nich najmniejszej uwagi ani nie dopuszczał ich do głosu. Od czasu do czasu rzucał pytania w rodzaju: „Dlaczego nie jadacie wieprzowiny?” albo „Jakie są wasze prawa polityczne w mieście?”. Gdy tylko Żydzi zaczęli odpowiadać na pytania, wówczas lekceważąco odwracał się i ponownie znikał w jednym z zabudowań, a gdy wracał, pytał: „Co mówiliście?”. Wreszcie zakończył tę upokarzającą farsę i odesłał Żydów, z politowaniem nazywając ich nieszczęsnymi głupcami, którzy nie chcą uwierzyć w jego boską naturę¹⁷. Wzburzony Filon miał powiedzieć po tej audiencji, że kara Boska niechybnie spotka Gajusza za jego postępowanie względem Żydów¹⁸. Zachowany tekst *Poselstwa do Gajusza* kończy się opisem rozpaczki, w jakiej pogrążyło się pięciu posłów żydowskich, gdy ich misja zakończyła się fiaskiem, a los wszystkich Żydów na świecie zawisł na włosku¹⁹.

¹⁷ PHILO, *Leg.* 349-367; SIEPELSTEIN 1964.

¹⁸ FLAVIUS JOSEPHUS, AJ XVIII 260: „Filon dotknięty zniewagą odszedł i powiedział do towarzyszących mu Żydów, aby byli dobrej myśli, bo Gajusz wprawdzie okazał im swój gniew słowami, a w rzeczy samej uczynił Boga swym wrogiem ” (tłum. J. Radożycki).

¹⁹ PHILO, *Leg.* 368-372.